

ROKODELSKI DOM NA VRHNIKI

Druga polovica 19. stoletja je prinesla veliko sprememb na vseh področjih, ki so bile za marsikoga usodne. Pospešen razvoj industrije je uničeval obrtnika, prevoz po železnici je spravil ob kruh številne rečne brodarje in tovarnike. Trgovina se je skoncentrirala ob glavnih železniških progah. Kmetje so propadali zaradi odplačevanja odškodnine po zemljiški odvezi, visokih davkov, slabih letin in nujnih vlaganj v gospodarski obrat. Zaradi zakona, da morajo vsi otroci od kmetije dobiti enak delež, so se kmetije drobile. Zaradi vsega tega je prihajalo do zadolževanja, največkrat za ode-ruške obresti, prodaje delov ali celih kmetij na dražbi. Vsak dan je po slovenskih vaseh pel boben. Razlaščeni kmetje so si našli zaposlitev pri velikih kmetih, sezonskem delu ali v nastajajoči industriji. Veliko jih je šlo tudi po svetu s trebuhom za kruhom. Hkrati z razvojem industrije in trgovine so se na Slovenskem razvijali kreditni posli, ki pa jih je obvladoval tuj kapital. V obrambo

pred nemškim kapitalom so na pobudo dr. Vošnjaka začeli ustanavljati slovenske hranilnice.¹

Na političnem področju sta se začela oblikovati liberalni in klerikalni tabor, kar se je vedno bolj odražalo tudi na gospodarskem in društvenem področju. Obe strani sta ustanovljali svoje stranke, zadruge, društva; izdajati so začeli svoje strankarske časopise.

Do 1. svetovne vojne je bilo na Slovenskem ustanovljeno veliko društev (gasilskih, dramskih, pevskih, godbenih in splošnoizobraževalnih), ki so bila pomembna opora političnim strankam. Središče teh dejavnosti so bile čitalnice. Nastajati pa so začeli tudi narodni domovi, kjer so bili sedeži društev, dvorane za prireditve, knjižnice in lokali. Društva so dvigala kulturno raven prebivalstva. Velik korak naprej je bilo tudi širjenje pismenosti in izobrazbe.

Za zaščito svojih članov v vsakem pogledu so začele nastajati razne stanovske organizacije mojstrov, pomočnikov in vajencev

ter obrtne zadruge in delavska društva. Pospeševali so zadrugištvo kot obliko samopomoči, ki je kmetom omogočila cenene kredite in jih naredila neodvisne od raznih oderuhov. Na tem področju je bil zelo dejaven dr. Janez Evangelist Krek s sodelavci, ki je od leta 1894 naprej ustanavljal hranilnice in posojilnice – rajfajznovke ter kmetijske, strojne, živinorejske, mlekarske in nabavno-prodajne zadruge. Tudi industrija je pripomogla k izboljšanju kmečkega položaja.² Tudi Vrhnika je občutila ta dogajanja, zlasti reorganizacijo prometnega sistema, krizo v kmetijstvu in obrti. Stare oblike obrti so propadale, pojavile so se nove možnosti za služka, zlasti v lesni industriji in trgovini. Kulturne organizacije so spodbujale slovensko narodno zavest. Leta 1876 je bilo ustanovljeno bralno društvo in čitalnica, leta 1881 kmetska posojilnica. Njen prvi ravnatelj je bil Franc Kotnik.³

Čitalnica je bila prva vrhniška slovenska kulturna organizacija. Njeni ustanovitelji pa so bili ljudje iz nižjega družbenega sloja, med drugim tudi Cankarjev oče. V začetku so gostovali v hotelu Pri črnem orlu, ki ga je leta 1850 dal sezidati Jožef Kotnik. Tu je bilo eno izmed središč družabnega življenja. Čitalnica je sprva nosila naslov Bralno društvo, njen namen pa je bil, da omogoči materialno šibkim Vrhničanom pot do izobrazbe s pomočjo časopisja, dramatičnih predstav in petja.⁴ Dober namen pa je nalletel na posmeh in odkrito nasprotovanje, ki je razdelilo duhove. Ni še dobro začela delovati, že so se slišale tožbe, kako vlada nesloga med narodnjaki, celo med tistimi, ki so pripomogli k njeni ustanovitvi. Vendar so se ustanovitelji odločili vztrajati v upanju na boljše čase: »Čitalnica bode z naprej skrbela pridobiti si splošno zadovoljnost ter složno in tiho cveteti, kakor pomladanska vijolica. Gotovo tudi vrhniški gospodje posestniki, trgovci in drugi ne bodo sovražni čitalnici, če

bodo videli, da mirno in složno napreduje v omiki in zabavi.«⁵ Volje torej ni manjkalo, ampak to ni bilo dovolj. Denarja za najemnine za lokal niso zmogli zbrati dovolj, zato so se preselili v Lenassijevo hišo na Stari cesti, kjer so dobili brezplačno sobo. V nekaj letih pa so vodstvo čitalnice prevzeli vrhniški veljaki in jo spet preselili nazaj v uglednejši hotel Pri črnemu orlu.

Ker je čitalnica že od začetka doživljala burne čase, so začeli ustanavljati tudi druga društva, da bi lahko zadostili različnim željam in potrebam ljudi. Tako je aprila 1891 vrhniški dekan Lovro Gantar oblastem predložil pravila in prošnjo za ustanovitev Katoliškega društva rokodelskih pomočnikov. Dovoljenje je še isti mesec izdal ljubljanski knezoškofijski ordinariat, julija pa tudi deželna vlada za Kranjsko.⁶

Društvo je imelo sedež na Vrhniku⁷, njegov namen pa je bil »izobraževanje katoliških rokodelskih pomočnikov na Vrhniku in v bližnjih vaseh v vrle in poštene mojstre z gojitvijo čvrstega verskega in državlanskega mišljenja«.

V ta namen je bil predviden pouk v verskih resnicah in koristnih znanjih, javni govori, petje, branje koristnih knjig in spisov, pogovori in zabave, medsebojno spodbujanje k vestnemu izpolnjevanju krščanskih dolžnosti.

Član je lahko postal vsak katoliški pomočnik, ki se je trudil pošteno živeti. Najprej se je moral zgledovati pri načelniku, nato vložiti v blagajno 30 krajcarjev in se vpisati kot kandidat za člana. Če po 4 tednih ni bilo nobenega ugovora, je bil sprejet v društvo. Kadar je imel kdo upravičen ugovor zoper sprejem novince, ga je moral sporočiti načelniku, kandidatu pa so vrnili denar in mu sporočili, da ni primeren. Dokler nekdo ni bil polnopraven član, ni mogel glasovati pri društvenih volitvah, lahko pa je bil prisoten na skupščini in predavanjih.

Člane so sprejemali vsako prvo nedeljo v mesecu. Vsak član je moral tedensko plačevati v blagajno po 3 krajcarje. Če 3 mesece ni nič prispeval, se ga je izbrisalo iz društva. Enake posledice je imelo tudi, če je naredil hujši prestop, bil kaznovan, zahajal v slabo družbo ali če je druge navajal na slabo pota. Člani naj bi drug drugega spodbujali k dobremu. Kdor je kršil pravila, je dobil najprej opomin, potem pa izključitev. Pod določenimi pogoji je bil lahko spet sprejet nazaj.

Vodstvo je imelo v rokah ožje in varovalno načelnštvo. Ožje načelnštvo so sestavljali načelnik in njegov namestnik, ki sta morala biti oba katoliška duhovnika; tajnik, blagajnik, učitelji, starosta in reditelji. Načelnik je skupaj z ožjim načelnštvom zastopal društvo navzven. Tajnika in blagajnika je volilo načelnštvo, učitelje je naprosil načelnik za brezplačen pouk članstva. Starosta, ki so ga volili rokodelski pomočniki in potrdil načelnik, je zbiral mesečne prispevke pomočnikov in vsake pol leta izdajal račune. Blagajno je nadzoroval načelnik in je bila namenjena pomoči posameznim članom, če so zboleli ali izgubili delo.

Za nadzor nad izpolnjevanjem pravil in posredovanje med člani in načelnikom so društveniki vsake pol leta volili reditelje, po enega na deset članov.

Varovalno načelnštvo so bili dobrotniki, ki so prispevali za delovanje društva. Bili so povabljeni k sodelovanju. Na srečanjih so zasedali častne sedeže.

Društvo je lahko imelo premičnine in nepremičnine. Vsako leto pa so na občem zboru predstavili stanje društva in blagajne ter sprejemali predloge.

Društvene sobe so bile članom odprte ob nedeljah in praznikih 8.–22. ure, v delavniku pa zvečer do 22. ure.

Pravila so določala, da načelnštvo vsake pol leta napravi urnik dogajanja: krščanski nauk, duhovno in posvetno petje, branje, pisanje, računstvo, risanje, zemljepis, zgo-

dovina, naravoslovje z ozirom na različna rokodelstva in obrti. Člani so se dogodkov udeleževali po želji, lahko so tudi uporabljali knjige iz društvene knjižnice. Pravila niso dovoljevala politiziranja in zabavljanja, priporočala pa so skupen obisk maše na praznike zavetnikov društva sv. Jožefa in Marije.

69. Značka Katoliškega društva rokodelskih pomočnikov na Vrhniki, (last Janez Žitko).

Tako kot drugod se je tudi Vrhnika politično zmeraj bolj razslojevala na dva pola, zato je ustanovitev društva pospremila precej strupena kritika političnih nasprotnikov v časopisih *Brus* in *Slovenski narod*, ki je očitala povezovanje klerikalne strani z nemškutarji, zlorabo društva in da je to namenjeno kot protiutež čitalnici. Namesto gesla katoliških rokodelskih društev: *Bog blagoslovi pošteno rokodelstvo* je predlagala geslo: *Namen posvečuje sredstva*. Na te očitke je odgovarjal časopis *Slovenec*, da v nobenem primeru ne držijo in da se bojijo nameravanega društva predvsem zato, ker ima ta v imenu besedo katoliško.⁸

Kljub nejevolji in izmenjanim ostrim besedam je novonastalo društvo zastavilo svoje delo po načrtu, prav tako je čitalnica mirno delovala naprej in občasno celo odstopila svoje prostore rokodelskemu društvu za njihove prireditve.

Januarja 1892 so imeli svoj prvi občni zbor, ki se ga je poleg pomočnikov udeležilo tudi »lepo število mojstrov in drugih odličnih

mož, med njimi tudi g. župan«, ki so si prišli ogledat prostore, opremo in učila. Navzoče je pozdravil dekan in načelnik Janez Koprivnikar, tajnik kaplan Bohinjec pa je prebral poročilo o delu društva. V štirimesečnem obstoju jim je uspelo nabaviti kulise, harmonij in druge potrebne stvari. V tem času se je včlanilo 53 pomočnikov, ki so se že navadili prihajati v društvo, kjer so prebirali časopise in knjige ter ob večerih obiskovali razne dejavnosti. Nadučitelj Vinko Levstik je učil petje, Simon Ogrin risanje, kaplan Šmitek računstvo in knjigovodstvo ter učitelj Stojec branje in pisanje. Izvolili so novo ožje načelstvo oz. potrdili staro. Na čelu sta bila dekan in kaplan, za tajnika so izbrali trgovca Bučarja in blagajnik je ostal še naprej strojarski mojster Tršar. Občni zbor so zaključili s prošnjo za denarne prispevke in knjige za obogatitev knjižnice.⁹ Seveda niso čakali samo na darove, ampak so kaj hitro poskusili unovčiti tudi svoje novo pridobljeno znanje, tako da so že naslednji mesec pripravili predpustnico v korist društvene blagajne. Zapeli so nekaj pesmi, deklamirali pesem Poštengana kaša in zaigrali veseloigro Zamujeni vlak. Nastop je požel dobrohotno in opogumljajočo kritiko: »*Pogumno naprej! Pomočnikom veliko srce, podpornikom pa odprte roke!*«¹⁰

Odzivi ljudi so bili dobri, udeležba na prireditvah številna in sčasoma so društveni prostori postali pretesni. Tako je nastala ideja o zidavi novega društvenega doma. Sredstva so zbirali na razne načine. Med njimi so bile seveda prireditve z govori, petjem, deklamacijami, igrami ter loterijo, kjer so pobirali določeno vstopnino pa tudi prostovoljne prispevke: »Preplačila se hvaležno sprejemajo.«¹¹ Z izkupičkom so bili zadovoljni: »*Ta večer se nam je dobro obnesel v gmotnem obziru. Da, denarja potrebujemo mnogo, ko nam treba zidati sedaj lasten rokodelski dom. Vesele nas, da je ta misel vže sedaj našla mnogo dobrotnih src na Vrhniki in okolici in obilna*

udeležba raznovrstnega občinstva pričala je, da ima naše društvo mnoge prijatelje in soimišljenike.«¹²

Domovi, ki so jih zidala rokodelska društva, so bili namenjeni tudi bivanju vajencev in pomočnikov. V časopisu lahko preberemo nekaj razlogov čemu rokodelski dom: »*Neredko sem čul od obrtniških mojstrov tožbo, da bi radi imeli več pomočnikov ali vajencev, pa jih nimajo kam dati na stanovanje. Pogosto so tožili fantje vajenci in pomočniki, mladi delavci in samski obrtniki, da morajo stanoovati v podstrešnih, nezdravih stanovanjih, da nimajo prave postrežbe, da so posebno za časa kake bolezni v veliki zapuščenosti. Koliko moške mladine se po industrijskih krajih moralno izgubi, ker nimajo pravega stanovanja, nobene vzgoje, nikakega doma! Kako pogosto potrkna na vrata župne pisarne mladenci in prosi za službo, prosi za prenočišče! Kam naj ga denemo, kam naj ga pošljemo? V rokodelskem domu bodo taki dobili zdravo prenočišče in morda tudi službo, ker bo tam organizirana tudi posredovalnica za delo.*«¹³

Zidavo so zastavili aprila 1896, avgusta 1897 pa je že potekala slovesnost blagoslova društvene zastave in doma. Prireditelj je organiziral kaplan in predsednik Društva rokodelskih pomočnikov Luka Smolnikar.¹⁴

V soboto zvečer so najprej igrali mirozov¹⁵ po Vrhniki in podoknico kumici Valentini Jelovšek¹⁶. V nedeljo zjutraj pa se je začelo s sprejemom društev pred domom. Nato so odšli okrašeni z društvenimi zastavami k maši v dekanijsko cerkev. Po maši je sledil blagoslov zastave, govor in nato povratek k domu, ki ga je knezoškof Jakob Missia blagoslovil. Domači društveni zbor je zapel slavnostno himno, ki jo je zložil Janez Evangelist Krek in uglasbil Angelik Hribar. Domžalska godba je zaigrala cesarsko himno. Sledila je slavnostna seja v dvorani doma in nato skupno kosilo na vrtu. Po kosilu je

70. Blagoslovitev doma 29. avgusta 1897, (foto: last MDV).

bil predviden pohod društev z zastavami k cerkvi sv. Trojice k slavnostnim litanijam. Po vrnitvi se je na vrtu doma začelo ljudsko slavlje, kjer je prisotne zabavala domžalska godba. Prepevali so pevsko društvo Zvon iz Ljubljane, pevci rokodelskega društva iz Škofje Loke ter vrhniško rokodelsko društvo.

Ob tej priložnosti je Mihael Opeka napisal pesem, v kateri opeva dobrobiti, ki jih bo Vrhniki in njenim prebivalcem prinesla nova pridobitev.¹⁷

Končano delo! – A zamán so v zemljo
zidarji temlje vlágali zidov,
če hiše večni sam Gospod ne zida,
če je ne zida z néba blagoslov;
zato molitev našo Bog usliši:
"Mir bodi ter blagost ti novi hiši!"

Končano delo! – Vrhnika, s ponôsom
na prsi ti potrkati se smeš,
in, da se čuje do Ljubljane bele,
na glas lahkó zdaj vsakomur poveš:
*"Bogato doto si otrokom dala,
ko dom si krasni ti jim sezidala!"*

Otrokom, matere ljubezni vrednim,
ki so ponos jim žulji na dlanéh,
ki dobro znajo: kdor brez dela srečo
oznanja ljudstvu – ta oznanja greh:
*Otrokom tem bo hram le-tá blagosti
Omike hram, veselja in kreposti.*

V njem zbirali se bodo pod zastavo,
ki danes nova v zraku jim vihrá,
in ki na nji zapisano je *delo*
in stara *vera* v starega Bogá:
in zbrani v krog prijateljski veseli
veselo pesem bodo si zapeli.

Kot ob domačem dragem tu ognjišču
posédati jih zrl bo delopust
možé, mladeniče –; in govorica
prijazna bode šla od ust do ust:
Besede možke, dnij vsakdanjih hvala,
in smeh mladeniški pa vedra šala.

Tu strokovnjak mladino znati željno
s koristnimi bo náuki bistril,
tu mož duhovnik bo kreposti cvetje
zasajal v srca in skrbno gojil,
tu iz mladeničev bo korenjakov
odgajal zárod *mož se poštenjakov.* –

O *Vrhnika*, zapiši z zlatim pismom
v spominsko knjigo si današnji dan,
k z néba božji blagoslov porósil
na ta dovršeni je, lepi stan.
Ki v poznih letih še bo tvoja dika,
sinovom tvojim sreča in odlika!

Dobrotniki preblagi, ki zidali,
ki dovršili ste mogočni hram –
za dobro delo vam je górel v prsih
oduševljenja in ljubezni plam:
*Pomnik ste si zgradili neminljivi,
Bog živi vas, nebeški Bog vas živi!*

Končano delo! – Bodi Bog zahvaljen,
pred nami dom stoji krasan in nov –
o naj Gospod najvišji nam ga čuva,
o naj ga čuva sveti blagoslov,
da bode vnukom poznim zavetišče
da bo ljubezni bratsko jim ognjišče!

Ljubezen bratska in pa zláta sloga
v tem dómu sedež svoj imej,
za vero, domovino in za delo
ljubezni dih po teh prostorih vej –
molitev našo večni Bog usliši:
"Mir bodi ter blagost vsekdar ti hiši!"

Časopis Slovenec je ob tej priložnosti
poročal: »*Blagoslovljenje rokodelskega doma
na Vrhniki se je včeraj ob najlepšem vremenu
vršilo nad vse sijajno. Vrhnika je ta slavno-*

*stni dan kazala praznično lice. Mlaji, zasta-
ve, slavoloki, vsega obilno kazali so, da se
obhaja za Vrhniko izreden dan, ko se ima
blagosloviti novi krasno dodelani rokodelski
dom in zastava društva rokodelskih pomoč-
nikov ...*«¹⁸

Dom, ki so ga imenovali enkrat društveni,
drugič rokodelski pa tudi katoliški, je pome-
nil precejšen finančni zalogaj, zato so bile
prireditve v njem še nekaj let namenjene po-
plačilu dolga. Pripravljali so pevske večere,
deklamacije, razne igre, tamburaške nasto-
pe, srečelov in poučna predavanja. Ker je bil
poleg čitalnice kar nekaj časa edini primeren
prostor za takšne dogodke, so dvorano upo-
rabljala tudi druga vrhniška društva: Kato-
liško-narodno bralno društvo, Katoliško slo-
vensko izobraževalno društvo, Splošno de-
lavsko izobraževalno in podporno društvo,
Katoliško slovensko dijaštvo, Hranilnica in
posojilnica, Kmečka zveza, Obrambna zve-
za zavednih obrtnikov, Katoliško politično
društvo, včasih pa so gostovala tudi društva
iz drugih krajev. Dogajali so se občni zbori
ter predavanja s politično, gospodarsko, kul-
turno in vzgojno vsebino.¹⁹

Ob 10. obletnici doma je slovenska krščan-
sko-socialna organizacija priredila veliko
slavje, ki se ga je udeležilo mnogo društev
od blizu in daleč. V slavnostnem sprevodu
so korakali na čelu člani požarne brambe
Vrhnike in Verda, nato zastava Slovenske
krščansko-socialne zveze, tem so sledili te-
lovadci, idrijska godba in društveni prapori.
Sprevod je šel do cerkve sv. Pavla, po maši pa
so se vrnili k domu, kjer je potekalo slovesno
zborovanje. Prvi je pozdravil prisotne pred-
sednik vrhniškega rokodelskega društva de-
kan Gantar. Opozoril je, da je bilo vrhniško
društvo tretje te vrste na Slovenskem. Spo-
mnil se je pobudnikov in najbolj zaslužnih
za ustanovitev društva in zgradbo doma:
kaplana Bohinjca, dekana Koprivnikarja,

71. Predstava Henrik, grbavi vitez, 5. 6. 1936. Z leve, prva vrsta: Betka Dobrovoljc, Marija Opeka, Marija Velkavrh, Franc Stržinar, Vera Pirc, Gusta Oman; druga vrsta: Marijan Marolt, režiser, - Kavčič. Anton Voljč, Jaka Susman, X, Janez Strnen, Lojze Bastič, Marija Stržinar, por. Petkovšek. (Foto hrani MDV.)

72. Rokodelski dom, dvorana z odrom v 1. nadstropju (Foto hrani Janez Žitko).

slikarja Ogrina, Franca Tršarja in Matije Pečkaja. Gradnjo svojega doma so na pobudo kaplana Smolnikarja začeli le s 500 goldinarji, Jerica Novak pa je pomagala ohraniti dom v lasti društva. V domu so se rojevale ideje, društva, ustanovili so »Posojilnico«, svoj prostor je dobila župnijska knjižnica, tu se je rodila misel o ustanovitvi slovenskega katoliškega političnega društva za vrhniški okraj, dogajalo se je prvo zborovanje vrhniške mlekarne, tu se je s posojilnico omogočilo zgraditi delavska stanovanja in hišice, ki tvorijo celo »novo Vrhniko«. ²⁰

Vir dohodka je bila tudi oddaja prostorov za gostilno v pritličju stavbe oz. soudeležba pri prodani pijači. Vsakokratni najemnik je dobil v hiši tudi stanovanje, vinsko klet, hlev, drvarnico ter uporabo vrta, zelenjavnih gredic in sadnega drevja, zato pa je moral skrbeti za čistočo v hiši, na dvorišču, v nasadih in na kegljišču. Člani oskrbnništva in nadzorstva doma so po potrebi še naprej uporabljali vrt, gostilniške mize in stole, skrbeli pa so tudi za nabavo in določanje cen pijače. Gostilničar je moral upoštevati vrsto prepovedi. Pijače ni smel točiti zvečer po policijski uri, ob nedeljah in praznikih pa je v času maše lahko postregel le tujcem. Prepovedan je bil ples (razen morda za »pošteno svatovščino«), kvantашke pesmi in če so bili gostje preveč razposajeni in nadležni, jih je bilo treba posvariti in postaviti pred vrata. Prav tako ni bilo dovoljeno kartanje za denar. ²¹

Leta 1914 se je začela 1. svetovna vojna in konec novembra je vojska zasedla prostore doma in gostilne, kjer je bila razglašena tudi karantena. To je seveda popolnoma prekinilo vsako dejavnost, zato so poslali na županstvo prošnjo s predlogi, da naj si vojska najde druge prostore npr. v mlinu Jere Simon, v prazni hiši pri Jelovškovi opekarni, v Lenarčičevi hiši na Vrhniki itd. Glede na to, da je čez nekaj mesecev oskrbnništvo doma

iskalo novega najemnika za gostilno najbrž pomeni, da s svojo pritožbo niso bili najbolj uspešni. 1. maja 1915 so podpisali pogodbo z novo gostilničarko. So pa posodili nekaj miz in stolov občinski upravi za vojaške namene, ki so jih kasneje zaman poskušali dobiti nazaj.

Počasi je spet oživela gledališka dejavnost. Sklenjeno je bilo, da sme rokodelsko društvo igrati tudi igre z mešanimi vlogami, ki pa morajo biti »resne in poštene«. Druga društva so morala od vsake predstave plačati 40 kron in poravnati morebitno škodo. Odigrali so nekaj predstav v korist goriškim beguncem in prirejali shode, na katerih so predavali o aktualnih političnih in gospodarskih zadevah. Ker so takšni shodi povzročali nemir med ljudstvom, jih je proti koncu vojne oblast začela prepovedovati. Tako je bil prepovedan tudi javni shod z naslovom Politični in gospodarski problemi, ki sta ga 2. junija 1918 v društvenem domu pripravila Slovensko katoliško delavsko društvo in Kmečka zveza. Na Vrhniko je prišlo 24 žandarjev, da bi nadzorovali dogajanje in preprečili shod. ²²

Kako neuspešni so bili pri tem, vidimo iz orožniškega poročila. »V gostilni društvenega doma je bilo nabito polno gostov in tudi pred stavbo se je nahajala množica 8000–10000 oseb. Prisotnemu predstavniku občine sem povedal, da shoda ne sme biti pod nobenim pogojem. Odvrnil je, da tudi nimajo name-na, le dr. Korošca bi radi pozdravili. Potem sta prišla iz stavbe državni poslanca dr. Korošec in Gostinčar, deklica ju je pozdravila z nagovorom in onadva sta odgovorila, vendar zaradi velike množice ni bilo moč slišati kaj. Ko sta stopila v vežo sem ju opozoril, da je shod prepovedan in da ne smeta nagovarjati ljudi. Korošec je to vzel na znanje in zbranim naročil naj se razidejo. Od vhoda društvenega doma sta na kratko nagovorila navzoče, a spet nisem slišal kaj.

73. Množica, ki se je 2. junija 1918 ob obisku dr. Korošča na Vrhniki zbrala pred rokodelskim domom, (foto: last MDV).

Potem je prišel do mene urednik Slovenca dr. Izidor Cankar in vprašal, če bi se lahko sprehodila po trgu. Rekel sem, da to sicer ni prepovedano, ampak ne svetujem, ker bo to povod za novo zbiranje. Kazalo je, da se strinjata.

Če kakšne pol ure sem ugotovil, da se je množica precej odstranila in na moje vprašanje kje je dr. Korošec sem izvedel, da je šel proti železniški postaji. Šel sem za njim in ko sem prišel do občinske oz. sodnijske stavbe sem opazil, da dr. Korošec govori na balkonu gostilne pri Črnem orlu 3000–4000 glavi množici, ki je popolnoma zapolnila trg spodaj. Bil je sredi govora in čeprav sem bil precej oddaljen sem uspel slišati, da zelo ostro govori proti Nemčiji: »Samo za Nemčijo krvavimo, to je treba spremeniti, tega ne smemo dopustiti«. Podrobno je tudi opisoval grozodejstva do južnih Slovanov: govoril je o materi, ki so jo ubili vpricho otroka in njega, ki je stekel proti vojakom nabodli na bajonet. Nisem mogel prepre-

čiti govora, ker je bila množica prevelika.

Zvečer se je dr. Korošec s svojim spremstvom peljal s vozom, ki so ga vlekli mladci, na postajo. Tam se je zahvalil vsem udeležencem in tudi pripomnil da se mora zahvaliti mo-drosti najvišjih oblasti, ker so s prepovedjo le spodbudili navdušenje. Izrazil je prepričanje o potrebnosti jugoslovanske države: »vlada lahko dela kar hoče, lahko prepove zbiranja, mi pa bomo delali kar bomo mi hoteli« ...

Novembra 1918 je v domu potekala ustanovitve narodnega sveta, ki je imel potem pisarno v gostišču Mantova. Ob tej priložnosti sta govorila dr. Marjan Marolt in Josip Lenarčič.

Februarja 1919 so priredili Cankarjev večer, kjer so Cankarjeva dela brali Oton Zupančič, dr. Grošelj, dr. Lah in dr. Oblak. Istega meseca je bila tudi predstava Kralj na Betajnovi. Izkupiček je bil namenjen postavitvi Cankarjevega spomenika.²³

"	9.	Stengel August, Schumacher	Wanne-Eickel
"	10.	Sauer Josef, Örtreicher	Linx / Rhein.
10/8	11.	Amstel Josef, Schuhmacher	Friesel Deutschland
19/8	12.	Rappold Alfred	Chaffeur Ried in Ober Österreich
"	13.	Brenner Mathias, Textilarbeiter	Laningen a Donau.
26/8	14.	Alf Theodore, Schreiner	Deutschland
2/8	15.	Steinbach Hans, Dreher	Homburg a Rhein
2/8	16.	Packenecker Hubert, Schneider	Eickel Westf.
2/8	17.	Howelberend Paul, Elektriker	Wanne-Eickel
2/8	18.	Wahle Fritz, Elektromaschinenbauer	Wanne-Eickel
4/8	19.	Kleinrohs Richard, Kaufman	Amberg, Deutschland
"	20.	Wurlicke August, Schneider	Hannover "
"	21.	Dewald Wilhelm, Buchdrucker	Hannover "
23/8	22.	Lawrenz Otto	Kontorist Oeding
"	23.	Limpel Gerhard, Bäcker	Reichenbach
24/8	24.	Boks Heinrich, Sattler	Glandbeck Westf.

74. Del seznama rokodelcev, ki so v letih 1930–1936 prenočevali v rokodelskem domu, (last MDV).

Med ljudmi so se začele širite govorice, da namerava predsednik Društva rokodelskih pomočnikov, dekan Ivan Kette, prepustiti dom v last telovadnemu odseku izobraževalnega društva Orel. Da bi nekako ublažili nesoglasja med obema društvoma, so poskušali organizirati skupne poučne sestanke in gojiti krščansko zavest med fanti in tako umiriti nasprotja, ki so se kazala med njimi. Kot je razbrati iz zapisnikov, so med člane rokodelskega društva začele prodirati protikatoliške ideje, kar je zbudilo strah, da pride dom v roke političnih nasprotnikov.²⁴

Ukvarjali so se tudi z idejo oživitve vajeniškega odseka društva rokodelski pomočnikov in vajeniškega doma, ki je svoj čas že obstajal, vendar med vojno zaradi raznih ovir ni deloval. Pripravljeni so bili idejo podpreti z vsemi sredstvi, računali so tudi na pomoč države. Kdaj točno so spet odprli vrata potujočim vajencem se ne ve, je pa ohranjen seznam članov katoliških društev rokodelskih pomočnikov, ki so med leti 1930 in 1936 prenočevali in se prehranjevali v domu na Vrhniki. Po večini so prihajali iz

75. Gostilničarka Marija Jerina s sodelavkami, na sliki 3. z desne, poleg nje njen brat France (foto: last MDV).

Nemčije in Avstrije, pripravljali pa so se na poklic čevljarja, peka, krojača, kovača, strugarja, mizarja, sedlarja, električarja, ključavničarja, zidarja, mesarja, kamnoseka, trgovca, pleskarja, kleparja, frizerja idr.²⁵

Ob 25. obletnici doma so 3. septembra 1922 spet pripravili veliko slavlje. Malce ga je pokvarilo slabo vreme, ki je ustavilo predvsem obiskovalce iz sosednjih krajev. Pisano povorko, ki se je za godbo z Rakovnika vila skozi trg proti župnijski cerkvi, so med drugim sestavljali vrhniški orli in orlice, konjenica orlov fanfaristov in fantje v narodnih nošah ter bogato okrašen voz z narodnimi nošami iz Ligojne. Po maši so šli na pokopališče in položili vence na grobove svojih dobrotnikov, nato pa v domu nadaljevali slavnostno zborovanje. Popoldne so s svojim programom zapolnili orli, ki so uprizorili več vaj prosto in na orodju; potem pa je obiskovalce dež spet pregnal pod streho

rokodelskega doma, kjer jih je zabavala rakovniška godba.²⁶ To leto so posvetili tudi obnovi doma, kjer so brezplačno sodelovali člani društva. Razmišljati so začeli o električni razsvetljavi, zato so za kritje stroškov pripravili srečelov, računali pa so tudi na darežljivost podpornikov.

Do realizacije projekta postavitve spomenika Cankarju je prišlo šele leta 1930. Del slavnostnih prireditev je gostil rokodelski dom. Na predvečer otvoritve se je v domu dogajala slavnostna akademija, ki se je začela s pozdravnim govorom Frana Jurce, predsednika vrhniškega odbora za postavitve spomenika. Pevski zbor je zapel pesem Pozdrav Cankarju. Sledilo mu je nekaj govorov, glasbenih in pevskih točk ter recitacije odlomkov iz Cankarjevih del. Drugi dan se je dogajanje začelo na trgu, zaključilo pa z banketom za povabljene goste v domu, kjer so zbrane nagovorili vrhniški župan, pisatelj Finžgar in mnogi drugi.²⁷

Predstave v Rokodelskem domu v letih 1930-1941

1930		1931		1932	
jan feb apr nov dec	Materino srce Ulica št. 15 Roza Jelodvorska Mlinar in njegova hči Teta na konju	jan feb april nov dec	Teta na konju Lumpacij Vagbund Divji lovec Mati in sin Skrivnostna sveta noč	jan sep okt nov dec	Za čast in kri Zmešnjava na zmešnjavo Pri kapelici Pri kapelici Trije kralji. 2 x
1933		1934		1935	
feb apr nov dec	Nikolaj grof Zrinjski, 2 x Stari Ilija, 2 x Carski sel, 2 x Beneški trojčki	feb apr nov dec	Zlatopoljčan Slehernik Turški križ Zaklad Namišljeni bolnik Gamberška kronika Trata	jan feb mar apr sep okt nov dec	Gospa z morja Izpod Golice Dekle z biseri Konec poti. 2 x Postržek Postržek Kralj na Betajnovi Cvrčak za pečjo Gospa z morja
1936		1937		1938	
feb apr sep dec	Repoštev Direktor Čampa Praznik cvetočih češenj, 2 x Vražja misel	jan okt dec	Vražja misel Deseti brat, 3 x Tisočak v telovniku, 2 x Deseti brat	jan feb apr dec	Gospa z morja Stric v toplicah, 2 x Veronika Deseniška, 3 x
1939		1940		1941	
feb apr	Vesela božja pot Othello	okt	Praznik cvetočih češenj, 2 x	feb	Zadrega nad zadrego

Počasi so postajali prostori v rokodelskem domu, kjer je gostovalo vrhniško Prosvetno društvo, premajhni, zato so se leta 1938 začeli dogovarjati za zidavo nove stavbe. Ta naj bi stala poleg rokodelskega doma, ki je bil tudi lastnik zemljišča. Kot simbolično odkupnino so si rokodelci izgovorili le pravico, da v novem domu brez najemnine vsako leto odigrajo štiri igre. Seje pripravljalnega odbora so večinoma potekale ob nedeljah v rokodelskem domu.²⁸

Med 2. svetovno vojno, ko je vojska zasedla šolo, je v rokodelskem domu potekal pouk. Po vojni pa so mu odvzeli njegovo kulturno vlogo, saj je postal »splošno družbeno premoženje«. Občina Vrhnika je kot upravitelj odločala o vsebini. V spodnjih

prostorih, kjer je bila gostilna Marije Jerina, so uredili menzo za delavce Industrije usnja Vrhnika, gornje prostore pa je dobil občinski sindikalni svet. V dvorani z odrom so se odvijali družabni večeri z glasbo in plesom za mlade. Igral je vrhniški big band (jazz) pod vodstvom Staneta Feferja, ki je imel tam tudi vaje. Prav tako je dvorana služila za mladinske sestanke in razna študentsko-dijaška srečanja.²⁹ Po vojni so ga imenovali Sindikalni, Mladinski in nazadnje Zdravstveni dom. Leta 1952 so v domu uredili zdravstvene ambulante, dokler ni bil leta 1968 zgrajen nov zdravstveni dom. V pritličju je bila ambulanta splošnega zdravnika, laboratorij, pljučni dispanzer, čakalnica in sobe za sestre; v prvem nadstropju pa je bil zobozdravnik, zobotehniki, patronažna služba ter dispanzer

76. Zdravstveni dom, (foto: MDV).

za nosečnice in otroke. Za potrebe zdravstvenega doma so tudi zazidali sprednji vhod in naredili novega na desni strani stavbe.

Dobrih deset let so izpraznjene prostore v pritličju uporabljali za podaljšano bivanje šolarjev, v nadstropju je delovala šola s prilagojenim programom. S tripartitno pogodbo o uporabi prostorov med Občino Vrhnika, Glasbeno šolo Vrhnika in Zavodom za načrtovanje občine Vrhnika (kasneje Primis, d. d.) je leta 1982 pripadlo pritličje glasbeni šoli, ki se je leta 1993 preselila v Dom Karla Grabeljška. Zavod za načrtovanje (kasneje Primis, d. d.) je imel prostore v nadstropju, kasneje pa je preuredil v poslovne prostore še mansardo.³⁰

V začetku devetdesetih let 20. stoletja je Obrtna zbornica vložila zahtevek za vračilo premoženja, vendar je bila zavrnjena z

obrazložitvijo, da ni pravni naslednik roko-delcev. Lastništvo se je preneslo na Primis, d. d., ki je postala lastnica nadstropja, mansarde in dela kleti, poskrbela pa je tudi za obnovitev vhoda na sprednjem delu fasade. Občina Vrhnika je postala lastnica preostalega dela stavbe, v katerem je dobilo svoje prostore tudi Muzejsko društvo Vrhnika, postavljena pa je bila tudi stalna slikarska razstava Florisa Oblaka.

Leta 2010 se je lastništvo preneslo na novoustanovljeno podjetje Primis nepremičnine, podjetje Primis, d. d., pa je šlo naslednje leto v stečaj. Občina Vrhnika je leta 2015 na podlagi menjalne pogodbe s Primisom nepremičnine postala lastnica cele stavbe. Ena od idej je, da se v stavbi uredijo učilnice OŠ Ivana Cankarja Vrhnika – šola za prilagojeni program.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri:

Arhiv Republike Slovenije

SI AS 133, Okrajno glavarstvo Ljubljana-okolica, škatle 74, 94, 99, 106, 117, 124, 125, 145, 146, 162, 187, 209, 223, 232.

Zgodovinski arhiv Ljubljana

SI ZAL VRH 2, Občina Vrhnika, škatla 14.

SI ZAL VRH 17, Ljudski odbor mestne občine Vrhnika, škatla 11.

Muzejsko društvo Vrhnika

Gospodarski zapisniki oskrbnništva Društvenega doma na Vrhniki 1913-1927

Blagajniška knjiga Katoliškega društva rokodelskih pomočnikov na Vrhniki 1930-1941

Časopisi:

Brus

Cerkveni glasnik za tržiško župnijo

Slovenec

Slovenski narod

Usnjar

Informatorji:

Smiljan Ogorelec

Nataša Oblak Japelj

Literatura:

1. France Dobrovoljc, Cankarjev album, Založba obzorja Maribor, Maribor 1972, str. 239.
2. Damir Globočnik, Cankarjev spomenik na Vrhniki, Vrhnikiški razgledi 13, Vrhnikiško muzejsko društvo, Vrhnika 2012, str. 139-161.
3. Tone Hojan, Pradedovi spomini, Vrhnikiški razgledi 9, Muzejsko društvo Vrhnika, Vrhnika 2008, str. 169-287
4. Janez Kos, Iz kronike ljudske šole na Vrhniki 1900-1920, Vrhnikiški razgledi 5, Vrhnikiško muzejsko društvo, Vrhnika 2004, str. 45-62.
5. Marjana Kos, Iz zgodovine Cankarjevega doma na Vrhniki, Vrhnikiški razgledi 11, Vrhnikiško muzejsko društvo, Vrhnika 2010, str. 84-104.
6. Grega Novak, Ob petdesetletnem jubileju vrhnikiške šole 1904-1954, Vrhnika 1954, str. 39-41.
7. Zgodovina Slovencev, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979, str. 485-489, 557, 562.
8. Ančka Petkovšek, 100 let Nove vasi. Nova vas - Vrhnika, 2005.
9. Olga Pivk, Hranilnice in posojilnice na Vrhniki. Vrhnikiški razgledi 5, Vrhnikiško muzejsko društvo, Vrhnika 2004, str. 31-44.

10. Janez Žitko, Vrhnikiške značke, Vrhnikiški razgledi 13, Muzejsko društvo Vrhnika, 2012, str. 275-297.

OPOMBE

1. Zgodovina Slovencev, str. 485-489.
2. Prav tam, str. 557, 562.
3. Novak, str. 39-41, Pivk, str. 32 in sl.
4. Dobrovoljc, str. 239.
5. Slovenec, št. 149, 28. 12. 1876.
6. SI AS 133, škatla 74.
7. Matija Pečkaj, ki je sodeloval pri ustanavljanju društva, mu je na začetku delovanja odstopil dve sobi v svoji hiši, danes Voljčeva cesta 14.
8. Brus, št. 6, 20. 3. 1891, Slovenski narod, št. 78, 8. 4. 1891, Slovenec, št. 81, 11. 4. 1891.
9. Slovenec, št. 21, 27. 1. 1892.
10. Slovenec, št. 38, 17. 2. 1892.
11. Slovenec, št. 83, 11. 4. 1896.
12. Slovenec, št. 109, 12. 5. 1896.
13. Cerkveni glasnik, št. 48, september 1928; glej tudi: Hojan, Vrhnikiški razgledi 9, str. 279, in Žitko, Vrhnikiški razgledi 13, str. 276.
14. SI ZAL VRH 2, škatla 14, SI AS 133, škatla 74.
15. Zvočni znak za počitek.
16. Botrica (kumica) društveni zastavi je bila Valentina Jelovšek, žena takratnega župana Gabrijela Jelovška.
17. Slovenec št. 196, 28. 8. 1897.
18. Slovenec, št. 197, 30. 8. 1897.
19. SI AS 133, škatle 74, 94, 99, 106, 117, 124, 125, 145, 146, 162, 187, 209, 223, 232.
20. Slovenec, št. 148, 1. 7. 1908; glej še: Petkovšek Ančka, 100 let Nove vasi. Nova vas - Vrhnika, 2005.
21. Gospodarski zapisnik 31. 8. 1913.
22. SI AS 133, škatla 232.
23. Janez Kos, str. 58.
24. Gospodarski zapisnik 29. 12. 1919.
25. Gospodarski zapisnik 10. 6. 1921; Blagajniška knjiga, seznam rokodelcev.
26. Slovenec št. 195, 7. 9. 1922.
27. Dobrovoljc, str. 311, Globočnik, str. 153-161.
28. Marjana Kos, str. 84, SI ZAL VRH 17, škatla 11.
29. Informator Smiljan Ogorelec.
30. Informatorica Nataša O. Japelj.